

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון שמ"ב, פר' צו תשפ"ו

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

תרומות שניתנו תחת לחץ - האם הממון כשר?

מובא שם בתרגום יונתן: 'ויהב על קרנות מדבחה חזור חזור באצבעיה, ורבי ית מדבחה מן כל ספק אנוס וחטופין, מטול דחשיב בלבביה דלמא נסיבא סרכיא דבני ישראל אפרשותא מן אחיהון באונסא, וקריבו לעבידת משכנא, או דילמא אישתכח בבני ישראל דלא הוה בליביה למיתאי לעבידתא, ושמע קל כרוזא ואיסתפי ואייתי בלא צבו, מטול כן דכי יתיה באדם תורא ויתר מותר אדמא אריק ליסודא דמדבחה'.

ובמפרש שם פירש כך: 'ויקח משה את הדם ויתן על קרנות המזבח סביב

רבים מאיתנו הרגישו שנאנסו לתרום מרוב לחץ ובושה... האם זה לא כסף שיש בו חשש גזל, או לפחות צד של ממון שניתן שלא מדעת גמורה?"

ביקשו הללו לברר: האם כספים שנאספו בדרך של לחץ רגשי קיצוני ואיזמים עקיפים - נחשבים כתרומה כשרה, או שמא יש לחשוש שממון זה אינו נקי ונגוע בחשש גזל?

תשובה

י"אוש בעלים בגזילת ישראל

מבואר בשולחן ערוך (סימן שסח סעיף א) כי המציל ממון מיד ליסטים ישראל, רשאי ליטול את הכסף, הואיל ומן הסתם התייאשו הבעלים. אמנם אם ידוע שלא התייאשו, חייב להשיב את הכסף לבעליו. לעומת זאת, המציל ממון מיד ליסטים גוי או מיד מוכס גוי, חייב להשיב גם בסתמא, שכן מן הסתם לא התייאשו הבעלים, מאחר שבעליו סומכים על כך שילך לפני דייני הגויים שנוהגים להשיב את הגזילה מיד

הגזלן אף אם לא היו עדים על הגזילה אלא רק ראיות רעועות ואומד דעת בלבד.

חששו של משה רבינו במלאכת המשכן

במעמד חנוכת המשכן והמזבח נאמר (ויקרא ח טו) 'ויתן על קרנות המזבח סביב באצבעו ויחטא את המזבח, ואת הדם יצק אל יסוד המזבח ויקדשהו לכפר עליו'.

ערב חורפי אחד, באולם המרכזי של בית המדרש הגדול ברחוב נחלת האבות, נערכה אסיפת התרמה חגיגית לטובת "קרן החסד המאוחדת" של הקהילה. המארגנים השקיעו מאמצים עצומים באירוע - פלקטים צבעוניים, נאומים נרגשים, ותזמורת ליווי רכה שניגנה ניגוני רגש עתיקים. הקהל היה מגוון: בעלי בתים, אברכים, בעלי חנויות, וצעירים שבאו להתחמם באווירה. הגבאים - ובראשם ר' יחיאל בלומנפלד ור' נתן גולדשטיין - עמדו נרגשים על הבמה, כשפניהם לווהטות מהתרגשות ומתחושת שליחות.

עם פתיחת הערב, קם אחד הדרשנים, ר' אליעזר קויפמן, אדם נמרץ ורטורי מאין כמוהו, והחל את נאומו בקול חוצב להבות: "אחים יקרים! הקופה הקדושה שלנו על סף קריסה! מאות משפחות תלויות בה! אם לא נגייס הלילה סכום של מאתיים אלף ש"ח - נסגור מחר את אחת מזרועות הארגון!" דבריו הותירו את הציבור המום. אחד הגבאים אף הוסיף בקול רועד: "מי שלא משתתף - אל יתפלא אם לא ייחשב עוד כחלק מן הקהילה!"

הציבור, נרגש ונפעם, מיהר להוציא פנקסי שיקים ופתקים, וכל אחד כתב סכום נאה, לעיתים מעבר ליכולתו. התרומות נאספו, הערב נחתם בשירה, ותחושת "ניצחון של חסד" ריחפה באוויר. למחרת, כאשר שככה ההתרגשות, החלו להישמע קולות שונים. כמה מבני הקהילה - ובתוכם ר' יואל ברגר, רואה החשבון המדקדק, ור' פישל דרוקמן, אברך ירא שמים - פנו לגבאים ואמרו בלחש: "האם לא היה הלילה מוגזם מדי?"

משה רבינו חשש שמא הגבאים נטלו את המעות מישראל שלא כדין, ונכון שמבחינת קניין אין בכך חשש, שכן בגזילת ישראל מותר לקחת לאחר 'שינוי מעשה' או 'שינוי רשות' או 'שינוי השם', אך מכל מקום, מצד קיום המצווה והקרבת הקרבנות על המזבח, אין הדבר ראוי, ועל כן נזקק משה רבינו לטהר את המזבח בדם הכפרה

באצבעו, ומשח את המזבח מן כל ספק עושק וגזל, בשביל שחשב בלבו, שמא לקחו השוטרים של בני ישראל תרומה מן אחיהם בעושק, ויקריבו לעשות המשכן, או שמא נמצא בבני ישראל מי שלא היה בלבו להביא לעשייה, ושמע קול כרוז ופחד והביא בלא רצון, בשביל כן טהר אותו בדם הפר, ואת מותר הדם יצק אל יסוד המזבח'.

נמצא שמושה רבינו, בבואו לחנוך את המזבח, חשש שמא יש תרומות שהובאו למלאכת המשכן בכפייה בידי שוטרי העם, או שמא היו יחידים אשר הביאו את תרומתם מפחד הכרוז ולא מתוך נדיבות לב אמיתית. משום כך, ראה משה צורך לטהר את המזבח באותו הדם, לכפר על

נמצא שמושה רבינו, בבואו לחנוך את המזבח, חשש שמא יש תרומות שהובאו למלאכת המשכן בכפייה בידי שוטרי העם, או שמא היו יחידים אשר הביאו את תרומתם מפחד הכרוז ולא מתוך נדיבות לב אמיתית. משום כך, ראה משה צורך לטהר את המזבח באותו הדם, לכפר על כל שמץ של עושק או חוסר שלמות בלב הנותנים

כל שמץ של עושק או חוסר שלמות בלב הנותנים.

לכאורה נראה מכאן כי תרומה לצדקה שלא ניתנה בלב שלם אלא מתוך לחץ ופחד מפני הגבאים, היא איננה צדקה ראויה, ומן הצורך לכפר עליה, שכן משה רבינו נדרש לכפר על המזבח בעבור חשש זה.

משום חשש ספק גזל

בזכרון יששכר (סוכה פרק ג משנה א בהשמות) מביא פירוש שונה לדברי התרגום יונתן. לשיטתו, לא חשש משה רבינו שנטלו הגבאים ממון בכפייה, אלא שמא אחד מבני ישראל הביא תרומה שיש בה ספק גזל. ואף שספק גזל מותר בדיעבד, מכל מקום אין זה ממון נקי לקדושה, ועל כן נדרש חיטוי המזבח.

וכתב שם, שלפי זה יש ללמוד גם לענייני ארבעת המינים, שאף שבמקום ספק גזל אמרינן שמספק הוא שלו, מכל מקום אינו קרוי 'לכם', ובפרט בארבעה מינים, שנועדו גם לרצות, דינם דומה למזבח, שמושה רבינו לא רצה שיהיה בו ספק גזל.

ואמנם בפשטות יש מקום לשאול, הרי אפילו אם נאמר שבחלק מן התרומות היה ממש גזל, סוף סוף בדיעבד בגזילת ישראל יש ייאוש בעלים, ונמצא שכבר

יצא הממון מרשותם והוא הפקר, ואם כן מה פגם בקדושת התרומות למשכן.

אך התשובה לכך היא שבמקום מצוה הדין שונה. אמנם בכללות דיני הממון מועיל ייאוש בעלים להפקיע את הבעלות, אולם לא כן כשמדובר במעשה מצוה, כקרבנות או כמלאכת המשכן. במקום שבו מתקדש המעשה ונעשה לשם שמים, נדרשת טהרה יתירה ויש צורך שהממון יבוא מרצון שלם ובלב נקי, ללא אונס או כפייה.

ציצית מצמר גזול

גם בדיני ציצית אנחנו מוצאים, כי אף שמצד דיני קניין נחשב הדבר קנוי לגזול, מכל מקום יש איסור לברך עליו. שהרי נפסק

בשולחן ערוך (אורח חיים סימן יא סעיף ו) שאם עשה את הציצית מצמר גזול הציצית פסולה, שנאמר (במדבר טו לח) 'ועשו להם ציצית', ודרשו חכמים (סוכה ט) שיעשו משלהם. אמנם הרמ"א כתב שם, שדין זה דווקא כשגזל את החוטים עצמם, אבל אם גזל צמר ועשאו חוטים, הרי הם כשרים, הואיל ונעשה בהם שינוי מעשה והרי הם קנויים לו, אף שלכתחילה אסור לעשות כן.

ובביאור הלכה (ד"ה לענין ברכה) הביא דעת המגן אברהם, שסובר כי אם היה ייאוש הבעלים בצירוף שינוי השם, מותר לברך על הציצית, וכן אם היה ייאוש עם שינוי מעשה או שינוי רשות. אך מדברי החק יעקב (סימן תנד סק"ו) ומדברי הגר"א מוכח שאפילו אחר ייאוש ושינוי השם או שינוי מעשה, אסור לברך על הציצית. ואף שהגר"א כתב במפורש רק על שינוי השם, כתב הביאור הלכה שאין לחלק, וכך הוכיח מן הט"ז (ס"ק יד), שגם הוא סובר שגם לאחר כל שינוי יהיה אסור לברך.

מבואר אפוא, שאף אם מצד דיני ממון קנה את הדבר לגמרי, מכל מקום אין לברך עליו, לפי שאין הקדוש ברוך הוא חפץ בברכה היוצאת ממעשה גזל, ומשום שכתוב (תהלים יא) 'בוצע ברך ניאץ ה'.'

לפי זה, ניתן לבאר כי זו הסיבה לכך שמושה רבינו נזקק לכפרה על כסף המזבח. משה רבינו חשש שמא הגבאים נטלו את המעות מישראל שלא כדין, ונכון שמבחינת קניין אין בכך חשש, שכן בגזילת ישראל מותר לקחת לאחר 'שינוי מעשה' או 'שינוי רשות' או 'שינוי השם', אך מכל מקום, מצד קיום המצווה והקרבת הקרבנות על המזבח, אין הדבר ראוי, ועל כן נזקק משה רבינו לטהר את המזבח בדם הכפרה.

דברים שבלב

אולם מצד הדין, נראה שאין כאן איסור גמור, ואפילו אם לא נתנו את התרומות בלב שלם, בסופו של דבר נתנו התורמים את הצדקה, או שהתחייבו בפה מלא, וקיימא לן (סימן רז סעיף ד) 'דברים שבלב אינם דברים'. ולכן כל אדם שאמר בפה מלא כי הוא נותן, וכל שכן כאשר כבר נתן את הכסף, מאחר שלא אנסוהו ממש לקחת את הכסף בעל כרחו, הרי שאין לחוש למחשבותיו.

בתרגום יונתן החשש משום הכפייה

לעיל הובא ביאור הזכרון יששכר שמושה רבינו חשש שמא היהודים הביאו מתנות מממון שהוא ספק גזל, אלא שמדברי תרגום יונתן עצמו נראה שאין לפרש כן, שהרי כתוב שם מפורש שחשש משה שמא נטלו הגבאים מעות מישראל שלא ברצון ולא מצד שמא תרמו ממון שהוא ספק גזל. שזה לשון התרגום: 'ורבי ית מדבחה מן כל ספק אנוס וחטופין, מטול (משום) דחשיב בלבביה דלמא נסיבא סרכיא דבני ישראל אפרשותא מן אחיהון באונסא.'

